

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

КУШНІРЕНКО Інна Юріївна

УДК 323.15(477):172.3

**МІЖНАЦІОНАЛЬНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ
В ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ**

Спеціальність 23.00.02 — політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса — 2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі соціальних теорій Одеської національної юридичної академії Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник

доктор історичних наук, професор
КОРМИЧ Людмила Іванівна,
Одеська національна юридична академія,
завідувач кафедри соціальних теорій

Офіційні опоненти:

доктор політичних наук, професор
КРЕСІНА Ірина Олексіївна,
Інститут держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України,
завідувач відділу правових проблем політології;

кандидат політичних наук, доцент

КОЧ Світлана Вадимівна,
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова,
доцент кафедри етнології України

Захист відбудеться 24 жовтня 2008 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.02 в Одеській національній юридичній академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, ауд. 513.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 22 вересня 2008 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

А.В. Пехник

Актуальність теми. Актуальність дослідження обумовлена розумінням того, що в сучасних умовах існування поліетнічних суспільств одним з основних напрямів державної етнополітики та етнокультури повинна бути побудова гармонійної моделі міжетнічного співжиття на основі принципів національного патріотизму та етнічного плюралізму. В умовах плюралізму культур саме принцип діалогу видається найбільш придатною формою людського співробітництва. Відповідно зростає й актуальність толерантності, яка є беззаперечним атрибутом і умовою діалогу.

Обрана тема являє собою особливий інтерес для України сучасного періоду, оскільки вона є поліетнічною державою, до складу якої входять різні за походженням національні меншини зі своєю етнічною, культурною та мовною самобутністю. Держава та суспільство докладають багато зусиль для досягнення міжетнічної толерантності в процесі побудови мирного поліетнічного суспільства, в якому поважаються права представників усіх національних меншин. Ухвалено ряд нормативно-правових актів, які сприяють захисту прав національних меншин. Але водночас існують чинники, які ускладнюють процес міжнаціональної взаємодії в Україні та сприяють виникненню специфічного кола проблем. Насамперед, це має прояв у декларативності деяких положень українського законодавства щодо прав національних меншин та відсутності дієвих механізмів їх реалізації. Окремі політичні партії, групи та політики не рідко експлуатують теми толерантності в багатонаціональному українському суспільстві, що робить їх заполітизованими й уможливорює різноманітні політичні маніпуляції у сфері міжнаціональних взаємин. Особливо це стосується мовних питань, проблем збереження культурної та національної ідентичності.

Таким чином, стає очевидним, що особливої актуальності набуває необхідність наукового осмислення й визначення суті та змісту міжетнічної толерантності в політичному процесі сучасної України, її ролі в етнополітичному розвитку українського суспільства, а також визначення пріоритетів та механізмів реалізації державної політики та соціальної практики у сфері міжнаціональних відносин України.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дослідження пов'язаний з розробкою планової науково-дослідницької теми «Паритетна демократія: становлення, міжнародний та вітчизняний досвід, перспективи», що здійснюється кафедрою соціальних теорій Одеської національної юридичної академії, а також тематики академії «Традиції та новації у сучасній українській державності і правовому житті» (державний реєстраційний номер 0106U004970).

Мета і завдання дослідження. Мета роботи полягає у комплексному дослідженні теоретичних та практичних проблем міжнаціональної толерантності в політичному процесі сучасної України шляхом аналізу тенденцій її розвитку та розробці пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства України у сфері міжнаціональних відносин та соціального механізму забезпечення міжнаціональної злагоди. Досягнення цієї мети визначило постановку і вирішення таких завдань:

виявити природу та характерні ознаки толерантності на основі систематизації різноманітних наукових підходів та концепцій щодо цієї проблеми, окреслення умов виникнення феномена толерантності, аналізу толерантності як соціального, політичного та правового феномена;

проаналізувати розвиток і сучасний стан розробки проблеми міжнаціональної толерантності з точки зору міжнародного аспекту. Для цього висвітлити еволюційний розвиток системи захисту прав національних меншин Ліги Націй, ООН та регіональної, зокрема європейської, системи захисту прав людини й основних свобод;

здійснити комплексне дослідження національної політичної практики дотримання прав національних меншин, закріплених у Конституції України, чинному законодавстві України і міжнародних стандартах прав національних меншин;

виявити переваги та недоліки положень чинної Конституції України, законодавчих актів та їх проектів щодо політико-правового забезпечення прав національних меншин;

визначити державний механізм забезпечення прав національних меншин, що сприяє реалізації міжнаціональної толерантності в політичному процесі сучасної України;

розробити практичні рекомендації щодо вдосконалення чинного законодавства та соціальної практики з проблем міжнаціональних відносин з метою дієвого сприяння розвитку етнічної, культурної та мовної самобутності національних меншин України, запобігання національним конфліктам та вдосконалення соціального механізму забезпечення міжнаціональної злагоди.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у сфері забезпечення та реалізації прав національних меншин в Україні.

Предметом дослідження обрано відповідні соціальні, політичні та юридичні норми, що забезпечують статус національних меншин в сучасній Україні і визначають зміст політичного процесу у сфері національних відносин, базовим принципом якого є забезпечення толерантності.

Методи дослідження. При вирішенні зазначених завдань було використано загальнонауковий діалектичний метод пізнання, що дало можливість дослідити проблеми в єдності їх соціального змісту і юридичної форми, здійснити системний аналіз соціальних, політичних і правових норм, що є предметом дослідження.

У роботі також застосовувалися окремі спеціальні наукові методи пізнання. Так, при здійсненні аналізу історико-правових аспектів становлення міжнаціональної толерантності використано історико-правовий, ціннісно-нормативний та діалектичний методи. При визначенні змісту, структури та головних елементів толерантності було застосовано структурно-функціональний метод. З метою з'ясування дотримання основних прав національних меншин відповідно до Конституції України, чинного законодавства України і міжнародних стандартів застосовано компаративний, порівняльний та статистичний методи. З метою дослідження соціального механізму здійснення прав національних меншин, що сприяє реалізації міжетнічної толерантності в політичному процесі сучасної України, а також для розробки організаційно-правових заходів його

вдосконалення відповідно до міжнародних стандартів і рекомендацій використано соціологічний та логіко-юридичний методи. Науковий пошук базується на принципах об'єктивності, плюралізму, конкретності, істинності.

Наукова новизна одержаних результатів. Комплексний аналіз особливостей формування та становлення міжнаціональної толерантності у політичному процесі сучасної України, з урахуванням еволюції світового досвіду та національної специфіки, дозволив сформулювати та уточнити висновки і пропозиції з удосконалення соціальної практики та чинного законодавства у сфері міжетнічних відносин, а також дозволив зробити висновок про новизну отриманих результатів.

Здійснене дослідження дозволило сформулювати та обґрунтувати нові наукові положення, що виносяться на захист:

уперше:

надано визначення толерантності як першого ступеня позитивних взаємовідносин між різними сторонами — індивідами, соціальними групами, політичними партіями, державами, що утворюють тріаду: толерантність — повага — співробітництво, яка обумовлює гармонізацію відносин у суспільстві та політиці. Це є необхідним фактором досягнення усе вищих позитивних взаємовідносин на всіх рівнях особистого, соціального і політичного життя;

запропоновано модель ефективного державного та недержавного соціального механізму забезпечення прав національних меншин, що включає систему організаційних форм, принципів, норм та відносин;

удосконалено:

типологізацію прав національних меншин, що являють собою складну систему, яка включає інституціональну, процесуальну та правову складові.

шляхи і способи приведення норм поточного законодавства з питань статусу національних меншин у відповідність до міжнародно-правових стандартів, та напрямки підвищення ефективності їх реалізації у політичній практиці сучасної України;

положення щодо некоректності протиставлення, а також ранжування індивідуальних та колективних прав національних меншин, оскільки це є неконструктивним з точки зору формування політичної нації і громадянського суспільства та забезпечення національної єдності й територіальної цілісності поліетнічних держав. Найбільш оптимальним є шлях визнання та забезпечення прав національних меншин як на індивідуальному, так і на колективному рівні;

набули подальшого розвитку:

обґрунтування негативного впливу на подальший розвиток національного законодавства відсутності деяких визначень, а також неоднозначних, нечітких, невідповідних сучасним вимогам визначень ряду ключових термінів, понять, які використовуються у нормативно-правових документах, що обумовлює невизначеність самих суб'єктів міжнаціональних правовідносин і провокує ускладнення перебігу політичних процесів в державі та у міждержавних взаєминах;

політичне розуміння та окреслення меж застосування терміну «толерантність» та «міжнаціональна толерантність». Зокрема, авторська позиція полягає в такому: толерантність об'єктивно необхідна як обов'язковий регулятивний засіб, як багатопланово діюча «організуюча сила» у розвитку суспільства та соціальної свідомості, що дозволяє розглядати її як структуроутворюючий компонент в організації суспільства і досягненні політичного прогресу. Міжнаціональна толерантність — специфічна риса національного характеру, яка проявляється в терпимості та оцінці національного — «вони», рівнозначному «ми». За своєю суттю міжнаціональна толерантність являє собою світоглядну основу етнічного різномайття та одночасно політику компромісу, згоди та єдності. Тому міжнаціональна толерантність стала одним із принципів державної національної політики, який характеризується співпрацею різних національностей;

обґрунтування негативного впливу на соціально-політичну практику у галузі забезпечення прав національних меншин поступового ослаблення державного інституціонального забезпечення управління у сфері міжнаціональних відносин в Україні. Результатом цього процесу є те, що на сьогоднішній день більшість ланок національного механізму забезпечення прав національних меншин працюють як дорадчі органи, що не мають ні фінансових, ні організаційних ресурсів для реалізації своїх ініціатив.

Практичне значення одержаних результатів. Основні теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження, а також запропоновані рекомендації можуть бути використані у:

науково-дослідницькій сфері — для розв'язання подальших наукових завдань у галузі міжнаціональної толерантності у руслі політико-правового підходу;

політичній сфері — для реформування політичних інститутів і політико-соціальних відносин у сучасній Україні;

правотворчості — для подальшого вдосконалення національного законодавства щодо міжнаціональних відносин;

політичній практиці та правозастосуванні — при прийнятті рішень та здійсненні державної міжнаціональної політики органами державної влади і місцевого самоврядування; для підвищення політико-правової культури та політичної і правової свідомості різних суб'єктів політики при їхній взаємодії;

навчальному процесі — при створенні навчальних програм та курсів, проведенні семінарів-практикумів з питань міжетнічної толерантності в політичному процесі.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи пройшли апробацію на всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях, зокрема: 8-й (60) звітній науковій конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу Одеської національної юридичної академії (м. Одеса, 2005 р.), 9-й (61) звітній науковій конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу Одеської національної юридичної академії (м. Одеса, 2006 р.), 10-й (62) звітній науковій конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу Одеської

національної юридичної академії (м. Одеса, 2007 р.), Всеукраїнській науковій конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 2008 р.). Матеріали дисертації пройшли апробацію при викладенні курсів «Політологія» та «Соціологія» в юридичному училищі ОНЮА. Дисертація обговорювалася на методичних семінарах кафедри соціальних теорій Одеської національної юридичної академії (2003 — 2008).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладені в 7 наукових публікаціях, 5 із яких містяться у наукових фахових виданнях, перелік яких затверджено ВАК України, і визнані фаховими з політичних наук.

Структура дисертації. Структура дисертації обумовлена її метою, завданням та відповідною логікою викладення. Вона складається із вступу, трьох розділів, що об'єднують 6 підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 199 сторінок, у тому числі список використаних джерел, що вміщує 259 найменувань, становить 23 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, розкрито зв'язок роботи з відповідними науковими програмами і темами, визначено об'єкт, предмет, сформульовано мету та основні завдання дослідження, охарактеризовано використані в роботі методи, наукову новизну та практичне значення, подано відомості про апробацію теоретичних положень дослідження, його структуру та обсяг.

У **першому розділі «Теоретико-методологічна база дослідження»** проаналізовано стан наукових розробок та теоретичні концепції щодо специфіки становлення та характерних ознак толерантності, а також ключових категорій політико-правового регулювання сфери міжнаціональних відносин.

У **підрозділі 1.1. «Зміст та основні аспекти становлення поняття «толерантність»** розглянуто різноманітні підходи та концепції щодо становлення та розвитку феномена толерантності протягом багатовікової історії людства. Проаналізовано праці відомих політологів, філософів, соціологів та юристів, які досліджують толерантність як соціальне та політичне явище, а також її міжнаціональний різновид; порушують питання зворотнього боку толерантності — інтолерантності (нетерпимості).

При здійсненні історіографічного аналізу досліджуваної проблеми літературу у сфері міжетнічної толерантності було систематизовано і класифіковано на чотири групи. До першої з них віднесено роботи історико-правового характеру О. Бикова, С. Бондарьової, А. Дмитрієва, Г. Жванії, О. Кривицької, Н. Паніної, Л. Шрагіної, в яких аналізуються становлення та процес розвитку феномена толерантності, його основні риси, типологія, а також перші відомості про впровадження терміна «толерантність» у міжнародні договори та нормативно-правові акти.

До другої групи віднесено теоретичний доробок відомих вітчизняних дослідників XIX — XX ст.ст., зокрема М. Грушевського, В. Липинського, С. Шелухіна, Ю. Липи, С. Рудницького та інших науковців, які ініціювали дослідження української етнополітики, закладали основи етнополітології в цілому.

Третю групу становлять наукові роботи А. Абашидзе, В. Мицика, В. Кимлічка, В. Кушніра, В. Мармазова, І. Піляєва, О. Бикова, В. Нікітюка, М. Товта, С. Юрьєва з проблем міжнародно-правового та національного регулювання міжнаціонального питання як в історичному минулому, так і в сьогоденні. Аналіз названих робіт дозволив визначити сучасний стан розвитку із цієї проблеми у взаємодії з нормами міжнародного та національного права.

Четверту групу складають роботи сучасних українських політологів, етнополітологів та істориків, якими започатковано ряд наукових напрямів, що генерують теоретичні й концептуальні розробки в етнонаціональній сфері та етнокультурознавстві. Цей комплекс проблем активно розробляється у працях І. Кресіної, С. Коч, П. Надолішнього, В. Котигоренка, В. Панібудьласки, С. Мітряєвої, Л. Рябошапка, О. Рафальського, В. Євтуха, Д. Шелеста, К. Вітмана та ін. Цінність досліджень цих учених полягає у сприянні більш глибокому усвідомленню природи міжетнічних відносин, етнокультурних та етнонаціональних чинників державотворення, в переосмисленні традиційного уявлення ролі етнічності в суспільстві, в обґрунтуванні системи міжетнічних та міжнаціональних відносин, у створенні нових підходів, вільних від ідеологічної заданості у ґрунтовному осмисленні загальнотеоретичних етнонаціональних проблем.

Однак слід зазначити, що ряд питань, які мають важливе теоретичне і практичне значення, не отримали належного висвітлення в науковій літературі. Недостатньо висвітлено питання про соціальний та державний механізм забезпечення прав національних меншин, про політичну свідомість різних суб'єктів політики при їхній взаємодії в досліджуваній сфері. Адже ускладнення, що виникають на цьому ґрунті, знижують ефективність політичних трансформацій.

У підрозділі 1.2. «Визначення ключових категорій політико-правового регулювання сфери міжнаціональних відносин» розкривається значення деяких ключових понять, які використовуються при політико-правовому регулюванні сфери міжнаціональних відносин. Ідеться, передусім, про тлумачення термінів «національність», «нація», «корінні народи», «етнос», «меншина», «права національних меншин» та про політичне та юридичне визначення об'єктів цих прав та суб'єктів таких правовідносин — самих «національних меншин».

Неможливість домовитися про єдине загальноприйняте визначення поняття «меншина» і відсутність такого визначення в найважливіших документах міжнародного права змушують дослідників користуватися так званими «роз'ясненнями». Загальновизнаного переліку прав національних меншин також поки що не існує. Права національних меншин умовно можна поділити на: загальні основні права (право на самобутність (існування); право на недискримінацію, рівність перед законом та рівність можливостей; право кожного індивідуума самостійно вирішувати, чи

вважати себе особою, що належить до національної меншини), які впливають із загальних прав людини, та особливі (компенсаційні) права (право на користування мовою; на освіту; на власні організації; на безперешкодні контакти; на інформацію; на доступ до державної і громадських служб; на політичне представництво; на територіальну або культурну автономію; на місцеве самоврядування; сповідувати свою релігію; право на вільне використання своєї національної символіки; на охорону історичних пам'яток національних меншин тощо), спрямовані на встановлення реальної рівності з більшістю.

У висновках до першого розділу зазначено, що толерантність об'єктивно необхідна як обов'язковий регулятивний засіб, як багатопланово діюча «організуюча сила» у розвитку суспільства та соціальної свідомості, що дозволяє розглядати її як структуроутворюючий компонент в організації суспільства. Отже, істинним має бути розуміння того, що толерантне ставлення один до одного, солідарність, діалог та взаєморозуміння мають стати нормою поведінки і дій усіх без винятку людей, політичних партій, громадських організацій і рухів, держав та їх інститутів.

Незважаючи на численні спроби міжнародного співтовариства, дійти згоди щодо визначення терміна «меншина», сьогодні як на універсальному, так і на регіональному рівнях такої міжнародно-правової дефініції не прийнято, але більшість міжнародних експертів справедливо стверджують, що це не тільки неможливо, але й не бажано, особливо при аналізі політичних процесів за участю національних суб'єктів, оскільки широкий діапазон та відмінність ситуацій, в яких перебувають меншини й корінні народи світу, унеможлиблює вироблення якихось конкретних визначень, здатних охопити й урахувати все розмаїття та всю регіональну й локальну специфіку.

У другому розділі **«Політичні та правові аспекти становлення міжнаціональної толерантності»** аналізуються політичні фактори, що визначають потребу та форми регулювання міжнаціональних взаємин. Окреслено специфіку такого регулювання на міжнародному та національному рівнях.

У підрозділі 2.1. **«Засади розвитку інституту захисту національних меншин в міжнародній політичній практиці»** аналізується система політико-правового захисту прав національних меншин Ліги Націй, ООН та регіональні засади захисту в діяльності ОБСЄ, ЄС, РЄ та СНД. Визначено, що створення системи захисту національних меншин Ліги Націй стало важливим позитивним кроком на шляху формування політико-правових засад забезпечення цих прав. Виявляється, що одними з основних переваг цієї системи були: першорядність самого факту визнання національних меншин; надання їм низки «негативних» та «позитивних» прав; утворення системи міжнародно-правового захисту цих меншин; створення постійно діючої палати міжнародного правосуддя, однією з функцій якої було спостереження за захистом прав національних меншин та ін. Було також виявлено недоліки системи захисту Ліги Націй: ставлення цієї організації до захисту національних меншин як до другорядної проблеми; географічна обмеженість системи

захисту; недосконалість механізмів, організаційних та матеріальних гарантій захисту національних меншин; виважене ставлення до їх колективних прав та ін.

Обґрунтовано, що внесок ООН у сфері захисту прав національних меншин міг бути значно вагомішим за умови, якби ця організація не припустилася декількох грубих помилок. Зокрема, ООН відкинула позитивний досвід Ліги Націй у цій сфері; зробивши наголос на концепції прав людини й абсолютизувавши її, ООН майже півстоліття недооцінювала важливість проблеми захисту національних меншин; тільки з посилення боротьби за свої колективні права національних меншин ООН із зволіканням приймала міжнародно-правові документи щодо захисту саме цього виду прав національних меншин.

Доведено, що на регіональному (європейському) рівні політико-правові норми щодо захисту прав національних меншин розвивалися більш активно. На цьому рівні є помітним наближення до визнання колективних прав національних меншин. Майже кожний наступний документ європейських організацій суттєво розширює індивідуальні та колективні права національних меншин, випереджаючи ООН у цій сфері.

У *підрозділі 2.2. «Формування засад становлення та забезпечення прав національних меншин в Україні»* проаналізовано процес розвитку законодавства України та його застосування щодо захисту прав національних меншин. Досліджено відповідність цього процесу вимогам конкретних етапів функціонування політичної системи держави і міжнародним стандартам. На основі аналізу Конституції України 1996 року, законів України, інших нормативно-правових актів, що стосуються забезпечення прав національних меншин, обґрунтовано відповідність цих норм суспільним потребам.

Здійснений огляд дає підстави зробити висновок про двоїстість сучасного стану політико-правових засад та соціально-організаційних умов захисту прав національних меншин в Україні. Ця двоїстість має прояв, зокрема, у тому, що, з одного боку, в нормах і положеннях політико-правових актів України відбито практично всі права національних меншин, передбачені міжнародно-правовими документами, але, з іншого — деякі з них не мають механізмів реалізації, а деякі протягом багатьох років не виконуються або виконуються лише частково. Найбільш чітко така двоїстість простежується в підходах до колективних прав. Не визначено необхідних умов, засобів, шляхів та механізмів реалізації права національних меншин України на екстериторіальну форму самоорганізації і самоврядування — права на національно-культурну автономію.

В Україні сьогодні відсутні спеціальні умови щодо сприяння забезпеченню як парламентського представництва національних меншин, так і їх представництва у місцевих органах влади. Тобто в Україні не створено ефективного механізму захисту та практичної реалізації головних політичних прав національних меншин — права на політичне представництво та права на участь в управлінні державними і громадськими справами, незважаючи на їх проголошення як у Декларації прав національностей, так і в Законі України «Про національні меншини в Україні».

Про наявність проблем у процесі подальшого підняття рівня захисту прав національних меншин свідчить факт багаторічного зволікання із прийняттям Верховною Радою України законопроектів «Про внесення змін до Закону України «Про національні меншини в Україні», «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України», «Про реабілітацію та забезпечення прав осіб із числа національних меншин, що зазнали репресій та були депортовані з території України», та інших нормативно-правових актів у цій сфері. А це призводить до певних колізій у політичній практиці.

У висновках до другого розділу наводиться ряд узагальнень, які матимуть практичне значення для ліквідації існуючих недоліків з досліджуваного питання: існує нагальна потреба в розробці цілісного національного законодавства, в основу якого має бути покладено Концепцію державної етнонаціональної політики в Україні, роботу над якою необхідно відновити; обов'язковим першочерговим завданням має стати прийняття Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про національні меншини в Україні»; при створенні нових законів та законодавчих актів у галузі етнополітики бажано детально вивчати й використовувати світовий досвід і сучасні тенденції міжнародного права та міжнародних відносин.

У третьому розділі **«Механізм реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин України: пріоритети та стратегія»** висвітлюється стан інституціонального забезпечення реалізації прав національних меншин в Україні шляхом аналізу процесу його розвитку та чисельних реорганізацій, а також аналізується реалізація політики щодо міжнаціональних відносин.

У підрозділі 3.1. «Інституціональне забезпечення реалізації та захисту прав національних меншин в Україні» досліджується процес державного інституціонального забезпечення у сфері міжнаціональних відносин, а також аналізуються його реорганізаційні перетворення.

Визначено, що негативний вплив як на подальший розвиток законодавчого процесу, так і на правозахисну практику в галузі забезпечення прав національних меншин здійснило поступове ослаблення державного інституціонального забезпечення управління у цій сфері суспільних відносин. Адміністративне реформування, що відбувалося впродовж 1992 — 2007 рр., спочатку призвело до ліквідації Міністерства у справах національностей та міграції України та його реорганізації в Державний комітет України із цих же питань, а з часом і до повної його ліквідації. Останнім кроком реорганізаційних перетворень було створення у 2007 р. Державного комітету України у справах національностей та релігій.

Проте, жодна із вищезазначених структур не володіє достатніми ресурсами та повноваженнями для забезпечення та реалізації послідовної політики з міжнаціонального питання. На сьогодні більшість ланок національного механізму забезпечення прав національних меншин працюють як дорадчі органи, що не мають ні фінансових, ні організаційних ресурсів для реалізації своїх ініціатив.

Неналежний рівень інституціонального забезпечення захисту і реалізації прав меншин, а також відсутність необхідних механізмів діалогу та узгодження позицій між представниками влади і меншин значною мірою ускладнюють процес пошуку компромісів, необхідних для формування й реалізації

виваженої державної політики в міжнаціональних відносинах, яка відповідала б сучасним вимогам. А це негативно відбивається на процесах регулювання суспільних відносин у цій сфері, що виявляється, зокрема, у повільному прийнятті законодавчих актів, виникненні внутрішніх суперечностей, ускладнює їх практичне застосування в політичному процесі.

У підрозділі 3.2. «Реалізація політики щодо національних меншин в Україні» розглянуто організаційні заходи, що вживає держава, сприяючи створенню громадянського суспільства на принципах рівності усіх його членів перед законом незалежно від расової, національної та релігійної приналежності, щодо забезпечення вільного розвитку культурної та мовної самобутності представників різних національностей, які проживають на її території.

Із часу прийняття Закону України «Про національні меншини в Україні» (1992) значно активізувався процес самоорганізації національних меншин, намітилася позитивна тенденція до зростання громадсько-суспільної активності представників різних національностей, створення ними національно-культурних організацій. На сьогодні в Україні діють понад 1200 національно-культурних організацій, 37 із яких мають всеукраїнський статус.

За підтримки держави вживаються різнопланові культурно-просвітницькі заходи: науково-практичні конференції, семінари, фестивалі, огляди-конкурси національних культур, виставки традиційних ремесел, декоративно-ужиткового мистецтва тощо. Разом із тим, ряд питань культурно-просвітницької спрямованості залишається невирішеним. На сьогодні актуальними залишаються такі питання як забезпечення національно-культурних товариств приміщеннями, забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів, з викладанням мовами національних меншин, підручниками та навчально-методичною літературою, розширення та збереження існуючої мережі таких навчальних закладів, поповнення фондів бібліотек літературою, що виходить рідними мовами етнічних спільнот. Прогалини є й у питанні подання фінансової допомоги в регіонах, оскільки в Бюджетному кодексі України не передбачено відповідної норми щодо виділення коштів з місцевих бюджетів. Актуальними залишаються питання і щодо заснування на українському телебаченні та радіо спеціальних програм із роз'яснення законодавства у сфері захисту прав національних меншин, формування в українському суспільстві толерантності та міжнаціональної злагоди, історії розвитку культур національних меншин, надання підтримки національно-культурним товариствам у заснуванні періодичних видань рідними мовами.

У висновках до третього розділу зазначено, що загальна мета державної етнонаціональної політики України повинна конкретизуватися в низці завдань, що визначають пріоритетні напрями, а саме: зміцнення духовної єдності всіх членів українського суспільства незалежно від їх національного походження; створення умов для вільного етнокультурного розвитку українців, національних меншин та етнічних груп, рівноправної участі в міжкультурних відносинах представників етносів, що поселяються в Україні внаслідок міграційних процесів; гарантування свободи творчості, доступу представників усіх національних меншин до всеукраїнських та світових

культурних надбань, задоволення потреб у літературі, мистецтві, освіті, засобах масової інформації тощо; утвердження в міжетнічних відносинах атмосфери толерантності.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** викладаються основні результати і підсумки дисертаційної роботи, які були отримані у ході дослідження, робляться узагальнення та надаються рекомендації.

Розглянуте у дослідженні коло питань, що пов'язані з міжнаціональною толерантністю в політичному процесі сучасної України, дозволяє зробити ряд висновків, що мають теоретичне і практичне значення для подальших наукових розробок та практичної політичної діяльності в зазначеній сфері:

сьогодні держава повинна зробити все можливе, щоб норми та стандарти, розроблені світовою спільнотою у сфері прав національних меншин, перетворилися на реальні важелі суспільного буття, свого роду світову конституцію. Зобов'язання, які взяла на себе Україна відповідно до міжнародних документів із прав національних меншин, необхідно виконувати неухильно, послідовно і у повному обсязі. Лише тоді можна говорити, що в Українській державі права національних меншин дійсно захищені;

державна політика щодо прав національних меншин повинна включити такі напрями, як розширення представництва національних меншин в управлінських структурах; удосконалення соціального законодавства щодо національних меншин; викорінення у суспільній свідомості та управлінській практиці пережитків інтолерантної ідеології;

національні меншини зможуть реалізувати всю повноту своїх прав, коли почнуть працювати механізми застосування політико-правових актів щодо їх прав та захисту. Очевидно, що існуючі де-юре закони ні в якому разі не дискримінують національні меншини, а навпаки — підтримують їх. Однак де-факто більшість правових документів у сфері законодавчого забезпечення прав національних меншин не діють. Тому першочерговим завданням політики Української держави повинно стати втілення в практичне життя українського суспільства норм і принципів захисту прав національних меншин. Для цього необхідно створити ефективний державний механізм забезпечення рівних прав і рівних можливостей національних меншин, побудувати чітку вертикальну структуру, що здатна розробляти та послідовно здійснювати державну політику у цій сфері. Такою структурою може стати спеціальне Міністерство у справах національностей України.

Загальний висновок, отриманий в результаті здійсненої роботи, може бути зафіксованим у вигляді таких тез:

досягнення в Україні прогресу та демократії неможливе без гармонійного поєднання зусиль, спрямованих на забезпечення рівних прав національних меншин у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Адже українське суспільство є поліетнічним, а отже, крім загальнолюдських, у національних меншин є ще й свої специфічні інтереси, які повинні рівною мірою враховуватися в

політиці, економіці, в усіх сферах суспільних відносин. Демократичне суспільство може успішно розвиватися лише в умовах рівноваги, збудованої на рівних можливостях всіх його членів та принципі толерантності;

інтеграція України в європейський цивілізаційний простір, адаптація національного законодавства до міжнародних стандартів потребують розширення прав національних меншин, що є чинником для досягнення політичної, соціальної, правової, економічної, культурної безпеки. Лише за таких умов можна сподіватися на подальший демократичний розвиток України та формування цивілізованих міжнаціональних відносин;

так звані «міжетнічні питання» або «міжнаціональні проблеми» — це не що інше, як соціальні, політичні та правові питання, які мають відношення до усього народу. Прагнучи гідно увійти у світове співтовариство, Україна повинна підняти до державного рівня роль національних меншин, визначити їх місце в суспільно-політичному житті.

З урахуванням викладеного та з метою дієвого сприяння розвитку етнічної, культурної та мовної самобутності національних меншин України, запобігання національним суперечностям і конфліктам, рекомендується:

Для укріплення правових засад реалізації державної політики щодо національних відносин і національної політики:

внести на розгляд Верховної Ради України законопроекти: «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України», «Про внесення змін до Закону України «Про національні меншини в Україні».

Для створення достатньої матеріально-фінансової бази діяльності у цій сфері:

внести зміни до Бюджетного кодексу України щодо виділення місцевим органам виконавчої влади права окремим рядком визначати видатки на збереження і розвиток етнокультурної самобутності національних меншин;

передбачати у місцевих бюджетах кошти на фінансування регіональних програм розвитку культур національних меншин.

Для організаційно-інституціонального вдосконалення механізму реалізації національної політики:

розглянути питання про відновлення центрального органу виконавчої влади у сфері міжнаціональних відносин – Міністерства у справах національностей України;

здійснювати контроль Кабінету Міністрів України за станом виконання Комплексних заходів з реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин та розвитку культур національних меншин України на період до 2010 р.

Для створення максимально сприятливих умов свідомого суспільного вибору толерантності як моделі взаємин у міжнаціональних стосунках:

Державному комітету телебачення і радіомовлення України вжити заходів щодо збільшення

обсягів ефірного часу обласних державних телерадіокомпаній, що висвітлюють етнокультурне життя національних меншин, зокрема у місцях їхнього компактного проживання;

при обласних державних адміністраціях, з метою обговорення актуальних проблем взаємодії органів місцевої влади та громадських організацій національних меншин та прийняттю управлінських рішень, активізувати діяльність Рад представників громадських організацій національних меншин.

Тільки за умови повної реалізації таких рекомендацій Україна стане високорозвиненою демократичною, правовою, соціальною державою. Адже піднесення ролі національних меншин в політиці, економіці, культурі, освіті, інших сферах людського буття сприяє гуманізації й стабілізації суспільства, його орієнтації не лише на економічні показники, а й на духовні критерії. Це вимога сьогодення, яка має бути реалізованою.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Перекрестова І.Ю. Соціально-психологічні аспекти толерантності / І.Ю. Перекрестова // Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць / Голов. ред. С.В. Ківалов. — Одеса: Юрид. л-ра, 2004. — Вип. 22. — С. 170 — 174.
2. Перекрестова І.Ю. Феномен толерантності в системі міжетнічних відносин / І.Ю. Перекрестова // Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць / Голов. ред. С.В. Ківалов. — Одеса: Фенікс, 2005. — Вип. 25. — С. 313 — 317.
3. Перекрестова І.Ю. Етимологічний аналіз поняття «толерантність» / І.Ю. Перекрестова // Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць / Голов. ред. С.В. Ківалов. — Одеса: Фенікс, 2006. — Вип. 28. — С. 199 — 204.
4. Перекрестова І.Ю. Організаційно-правові заходи щодо реалізації та забезпечення захисту інформаційних прав національних меншин в Україні / І.Ю. Перекрестова // Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць / Голов. ред. С.В. Ківалов. — Одеса: Фенікс, 2007. — Вип. 32. — С. 272 — 276.
5. Перекрестова І.Ю. Законодавство України з питань захисту національних меншин: проблеми розвитку та практичного застосування / І.Ю. Перекрестова // Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць / Голов. ред. С.В. Ківалов. — Одеса: Фенікс, 2008. — Вип. 33. — С. 227 — 231.
6. Перекрестова І.Ю. Толерантність як правовий та психологічний феномен: формування поняття / І.Ю. Перекрестова // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць / Редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін. — Одеса: Юрид. л-ра, 2004. — Вип. 22. — С. 430 — 435.
7. Перекрестова І.Ю. Феномени міжетнічної толерантності / І.Ю. Перекрестова // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць / Редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін. — Одеса: Юрид. л-ра, 2006. — Вип. 29. — С. 233 — 237.

АНОТАЦІЯ

Кушніренко І.Ю. Міжнаціональна толерантність в політичному процесі сучасної України. — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 — політичні інститути та процеси. — Одеська національна юридична академія, Одеса, 2008.

У дисертації визначено позиції представників політичної та правової науки, які характеризують різні аспекти міжнаціональних відносин поліетнічних держав. Уточнено та систематизовано типологізацію прав національних меншин. Удосконалено шляхи і способи приведення норм поточного законодавства з питань статусу національних меншин у відповідність до міжнародно-правових стандартів Здійснено аналіз процесів формування ефективної політики щодо прав національних меншин.

Обґрунтовано необхідність формування чіткого державного механізму забезпечення прав національних меншин. Доведено негативний вплив на подальший розвиток політичного та законодавчого процесу поступового ослаблення державного інституціонального забезпечення управління у сфері міжнаціональних відносин в Україні. Запропоновано рекомендації щодо подальшого вдосконалення соціальної практики з проблем міжнаціональних відносин та політико-правових засад забезпечення прав національних меншин.

Ключові слова: міжнаціональна толерантність, національні меншини, права національних меншин, політико-правові засади, державний механізм забезпечення прав національних меншин.

АННОТАЦИЯ

Кушнirenко И.Ю. Межнациональная толерантность в политическом процессе современной Украины. — Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 — политические институты и процессы. — Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2008.

Диссертация посвящена проблеме межнациональной толерантности в политическом процессе современной Украины. В ней определены позиции представителей политической и правовой науки относительно проблем формирования общепризнанных стандартов в исследуемой сфере, которые характеризуют разные аспекты межнациональных отношений полиэтнических государств.

Получило дальнейшее развитие политическое понимание термина «толерантность» и «межнациональная толерантность». Определено, что толерантность представляет собой первый уровень позитивных взаимоотношений, которые образуют триаду: толерантность — уважение — сотрудничество, поэтому для достижения большей гармонии в обществе необходимо достижение позитивных взаимоотношений на всех уровнях личностной, социальной и политической жизни. Толерантность объективно необходима как обязательное регулятивное средство, как многопланово

действующая «организующая сила» в развитии общества и социального сознания, что позволяет рассматривать ее как структурообразующий компонент в организации общества. Межнациональная толерантность — это специфическая черта национального характера, которая проявляется в терпимости и оценке национального — «они», равнозначному «мы».

С политологической точки зрения толерантность рассматривается как разновидность взаимодействия и взаимоотношений между разными сторонами — индивидами, социальными группами, политическими партиями, государствами, в которых стороны проявляют терпимость к разнице во взглядах, представлениях, позициях и действиях. В политическом плане толерантность интерпретируется как готовность власти допускать инакомыслие в обществе, деятельность оппозиции в рамках конституции, способность достойно принимать поражение в политической борьбе.

Уточнена и систематизирована типологизация прав национальных меньшинств, которые представляют собой сложную систему, включающую институциональную, процессуальную и правовую составляющие.

Осуществлен анализ процесса формирования социальных, международно-правовых норм, а также законодательства Украины относительно прав национальных меньшинств, который позволил сделать вывод о двойственности современного состояния правовых основ и организационных условий защиты прав национальных меньшинств в Украине. Эта двойственность проявляется прежде всего в том, что, с одной стороны, в нормах и положениях политико-правовых и юридических актов Украины отображены практически все права национальных меньшинств, предусмотренные международно-правовыми документами, а, с другой — не все они имеют механизмы реализации, некоторые же на протяжении многих лет не исполняются или исполняются органами государственной власти лишь частично. Выявлено негативное влияние на дальнейшее развитие национального законодательства отсутствия некоторых определений в нормативно-правовых актах, а также неоднозначных, нечетких, несоответствующих современным требованиям определений ряда ключевых терминов, что обуславливает неопределенность самих субъектов межнациональных правоотношений.

Обоснована некорректность сопоставления, а также ранжирования индивидуальных и коллективных прав национальных меньшинств, так как это является неконструктивным с точки зрения формирования политической нации и социального общества, а также обеспечения национального единства и территориальной целостности полиэтнических государств. Наиболее оптимальным представляется путь признания и обеспечения прав национальных меньшинств как на индивидуальном, так и на коллективном уровнях.

Доказана необходимость формирования четкого государственного механизма обеспечения прав национальных меньшинств, который включает систему организационных форм, принципов, норм и отношений. Выявлено негативное влияние на дальнейшее развитие политического и законодательного процессов, а также на правозащитную практику в сфере обеспечения прав

национальных меньшинств постепенного ослабления государственного институционального обеспечения управления в сфере межнациональных отношений в Украине. Результатом этого процесса является то, что на сегодняшний день большинство структурных элементов национального механизма обеспечения прав национальных меньшинств работают как совещательные органы, которые не имеют ни финансовых, ни организационных ресурсов для реализации своих инициатив.

Предложен ряд рекомендаций по дальнейшему совершенствованию политико-правовых основ обеспечения прав национальных меньшинств и социальной практики по проблемам межнациональных отношений.

Ключевые слова: межнациональная толерантность, национальные меньшинства, права национальных меньшинств, политико-правовые основы, государственный механизм обеспечения прав национальных меньшинств.

SUMMARY

Kushnirenko I.U. International tolerance in political process of modern Ukraine. — the Manuscript.

The dissertation for obtaining of scientific degree of the candidate of political sciences under speciality 23.00.02 — Political institutes and processes. — The Odessa national law academy, Odessa, 2008.

In the dissertation positions of representatives in the field of political and legal science which characterise different aspects of international relations of the polyethnic states are advanced. It is specified and systematised the typologization of stages of development of process for minority protection in international law, and also typologization of the rights of national minorities. The analysis of processes of formation of social, international legal norms and also of legislation of Ukraine concerning rights of the national minorities is carried out,.

Necessity of formation of an accurate governmental mechanism for securing of the rights of national minorities was grounded. Negative influence of gradual easing state institutional management securing in sphere of international relations in Ukraine on the further development of political and legislative process is proved. Recommendations concerning further improvement of social practice in problems of international relations and political and legal principles of securing of the rights of national minorities are offered.

Keywords: international tolerance, national minorities, the rights of national minorities, political and legal principles, maintenance of the rights.